

Kutbüddin Bahtiyâr Kâkî ve Ferîdüddin Genc-i Şeker'in sohbetlerine devam etti. Kutbüddin'den veya Muînüddin Siczî'den Çiştîyye hırkası giydi. Gençlik yıllarında yaptığı uzun seyahatlerden sonra İltutmuş'un idaresi altındaki Delhi'ye yerleşti. 643 (1246) yılının Ramazan ayında vefat etti; vasiyeti üzerine Kutbüddin Bahtiyâr Kâkî'nin kabrinin yanına defnedildi. Dârâ Şükûh onun kabrini ziyaret ettiğini söyler (*Sefînetü'l-evliyâ*, s. 114).

Çiştî şeyhlerinden Nizâmeddin Evliyâ müridlerine, "Gerek benim gerekse sizlerin ihtiyaç duyduğu her şey Nâgevrî'nin eserlerinde vardır" diyerek onun tasavvufdaki üstün mertebesine işaret etmiştir. Semâa düşkün olması Nâgevrî'ye birçok taraftar kazandırmışsa da aynı zamanda ulemânın kendisini ağır biçimde suçlayıp aleyhinde fetva vermesine ve sürgüne gönderilmesi için sultan nezdinde teşebbüse geçmesine sebep olmuştur. Ancak semâdan hoşlanan Minhâcüd-din Osman b. Muhammed el-Cûzânî'nin kadı olması ile hakkındaki şikâyetler sonuçsuz kalmıştır.

Ziraatla meşgul olup el emeğiyle geçinen Hamîdüddin'in Hint yogilerinin, ayrıca vejeteryanizmin etkisi altında kaldığından söz edilir (Schimmel, s. 304). Esmâ-i hüsnâyı şerhetmek için yazdığı *Me-tâli'u's-şümûs* ile ilâhî muhabbet ve mârifet hakkındaki kırk hadisi şerheden *Şerh-i Erba'în* adlı iki eseri günümüze kadar gelmiştir (Aligarh Mevlânâ Âzâd Ktp., Habîb Genc koleksiyonu). Abdülhak ed-Dihlevî *Ah̄bârü'l-aḥyâr*'da (Delhi 1309) ona ait olduğunu söylediği *Levâ'ih* ve *Levâmî*' adlı eserlerden alıntılar yapmıştır. Rızâ Kuli Han Hidâyet de Sühreverdiyye tarikatının Hindistan'daki önemli bir temsilcisi olan Nâgevrî'nin *Râ-ḥatü'l-kulûb* ve *'Işknâme* adlı iki eseri daha bulunduğunu söyleyerek ona ait iki rubâiyi iktibas etmiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Mîrhord, *Siyerü'l-evliyâ* (trc. İcâzülhak Kud-dûsî), Lahor 1992, s. 789-791; Dârâ Şükûh, *Sefînetü'l-evliyâ*, İstanbul 1326, s. 113 vd.; Emîr Hasan Siczî, *Fevâ'idü'l-fu'âd*, Leknev 1302/1885; Rızâ Kuli Han Hidâyet, *Tezkire-i Riyâzû'l-'ârifîn*, Tahran 1316 hş., s. 66; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, I, 167; Rahman Ali, *Tezkire-i 'Ulemâ-i Hind*, Karaçi 1961, s. 169-170; Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, s. 304, 348, 356, 358; Menâzır Ahsen Geylânî, *Pâk u Hind meyn Müselmânân ka Nizâm-ı Ta'lim u Terbiyet*, Lahor, ts. (Mektebe-i Rahmâniyye), II, 143-146; I. H. Siddiqui, "Hamîd al-Din Kâdî Nâgawî", *EI² Suppl.* (İng.), s. 353.

ETHEM CEBECİOĞLU

HAMİDÜDDİN SİVÂLÎ

(حميدالدين سوالي)

(ö. 674/1276)

Çiştîyye tarikatına mensup
Hindistanlı sūfî.

VII. (XIII.) yüzyılın başlarında Delhi'de doğdu. Ashaptan Saîd b. Zeyd'in soyundan gelen ailesi müslüman yönetici sınıfına mensuptur. İyi bir eğitim görmesine rağmen gençlik yıllarında zevk ve safaya düşkün biri olarak dikkati çeken Hamîdüddin daha sonra dinî bir hayat tarzı sürdürmeye karar verdi ve Ecmîr'de İslâmiyet'i yaymaya çalışan Çiştîyye tarikatının kurucusu Hâce Muînüddin Hasan el-Çiştî'ye (ö. 633/1236) intisap etti. Sülûkünü kısa sürede tamamlaması üzerine şeyhi kendisine "sultânü't-târikîn" unvanını verdi ve bu unvanla tanındı. Çiştîyye tarikatından hilâfet aldıktan sonra Ecmîr'den ayrılarak Nâgevrî şehri yakınlarında bir köy olan Sivâl'e yerleşti. Burada mensubu olduğu yönetici sınıfıyla ilgisini kesti ve iki dönümlük arazisini ekip biçerek geçimini sağladı.

Hamîdüddin Sivâlî, Çiştîyye tarikatının Hindistan topraklarında yayılmasını sağlayan ilk önemli Çiştî şeyhlerinden biridir. Diğer Çiştî şeyhleri şehir merkezlerinde faaliyet gösterirken Hamîdüddin irşad çalışmalarını kırsal kesimde sürdürmeyi tercih etmiştir. Ortaçağ Hint-İslâm dünyasının ünlü sūfîsi Bahâeddin Zekeriyâ'ya ve dönemin diğer mutasavvıflarına dinî ve tasavvufî konularda mektuplar gönderen Hamîdüddin Sivâlî bazı şiir ve tasavvufî risâleler kaleme almıştır. Abdülhak ed-Dihlevî'nin *Ah̄bârü'l-aḥyâr* adlı eserinde bu risâlelerden geniş nakiller bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mîrhord, *Siyerü'l-evliyâ* (trc. İcâzülhak Kud-dûsî), Lahor 1992, s. 280-286; Abdülhak ed-Dihlevî, *Ah̄bârü'l-aḥyâr*, Delhi 1414/1994, s. 67-84; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, I, 111-112; Storey, *Persian Literature*, I, 6, 1192; I. H. Siddiqui, "Hamîd al-Din Süfî Nâgawî Sivâlî", *EI² Suppl.* (İng.), s. 353.

ETHEM CEBECİOĞLU

HAMİM

(حميم)

Kur'an-ı Kerim'de
cehennemliklere içirileceği bildirilen
kaynar su
(bk. CEHENNEM).

HAMİS

(الخميس)

İslâm devletlerinde
ordunun savaş sırasında
esas aldığı beşli tertip
(mukaddime, kalb,
meymene, meysere, saka)
(bk. ORDU).

HÂMIŞ

(bk. HÂŞİYE).

HAMİT ARASLI

(1909-1983)

Şarkiyat, Türkoloji
ve folklor alanlarındaki
çalışmalarıyla tanınan
Azerbaycanlı ilim adamı.

23 Şubat 1909'da Gence'de doğdu. Asıl adı Hemid Mehemedtağioğlu'dur. Küçük yaşta babasını kaybettiğinden üvey babası tarafından büyütüldü. Babasından kalan zengin kütüphane ve annesi Hürrü-beyim'in klasik Şark ve Azerbaycan edebiyatı hakkındaki bilgisi küçük yaştan itibaren onu etkiledi. İlk ve orta tahsilini Arapça ve Farsça öğrenmeye başladığı Gence Medresesi'nde tamamlayarak (1915-1920) devrin en önemli okullarından biri sayılan Gence Dârülmuallimîni'nde okudu (1920-1926). Daha sonra öğretmenlik ve yöneticilik yaptığı Nebiağılı köyünde bulunduğu esnada folklor ve halk edebiyatıyla ilgilendi, derlemeler yaptı (1926-1928).

1928'de Bakü'ye gitti. Bu sırada bir yandan öğretmenliğini sürdürürken bir yandan da Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü'nün Dil ve Edebiyat Fakültesi'ne devam etti. Gösterdiği üstün başarı

Hamit Arasli

sayesinde fakülteden erken mezun oldu (1931). Gence'de Maarif müdür yardımcılığı yaparken Bakü'de okuduğu enstitüye asistan tayin edildi (1932). Bu sırada Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Azerbaycan Şubesi'nin Esaslı Kütüphanesi bünyesinde bulunan Şarkşinaslık Şubesi müdürlüğüne getirildi (1934-1937). Bu görevi sırasında Şark El Yazmaları Fondu'nu kurdu. Daha sonra Azerbaycan Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi'nin Edebiyat ve Dil Enstitüsü ile Şarkşinaslık Enstitüsü'nün şube müdürlüğü görevlerinde bulundu. 1940'tan itibaren, kuruluşunda büyük emeğinin geçtiği Nizâmî Adına Azerbaycan Edebiyatı Müzesi'nde önce ilmi kâtip, sonra ilmi bölüm müdür yardımcısı ve genel müdür olarak çalıştı (1960-1968). Bu sırada Nizâmî Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün Metin Araştırmaları Bölümü'nü kurdurdu (1957). Aynı dönemde Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin Yakın ve Orta Şark Edebiyatı Kürsüsü müdürlüğü görevini de yürüttü (1944-1962). Azerbaycan Bilimler Akademisi Yakın ve Orta Şark Halkları Enstitüsü müdürlüğünün ardından (1970-1981) getirildiği El Yazmaları Enstitüsü'ndeki şube müdürlüğü son görevi oldu. 20 Şubat 1983'te Bakü'de öldü.

Hamit Araslı, *XIII-XVI. Esrlerde Azerbaycan Edebiyatı* adlı çalışmasıyla 1943'te "filoloji ilimler namzedi" (doçent), *XVII-XVIII. Esrlerde Azerbaycan Edebiyatı Tarihi* (Bakı 1956) adlı teziyle de 1954'te "filoloji ilimler doktoru" (profesör) unvanlarını almıştır. İlmî çalışmalarından dolayı devlet tarafından birkaç defa ödüllendirildiği gibi yurt içinde ve dışında birçok kuruma üye kabul edilmiştir. Türk Dil Kurumu'na muhabir üye (1957), Azerbaycan İlimler Akademisi'ne üye (1968), Irak Bilimler Akademisi (1972) ve Ürdün İslâm Medeniyeti Araştırmaları Krallık Akademisi'ne de fahri üye seçilmiş (1981), Özbekistan tarafından "emektar ilim hâdimi" unvanına lâyık görülmüştür. Azerbaycan'ın yanı sıra Türkmenistan ve Özbekistan akademik kadrolarının hazırlanmasında önemli rol oynamış, birçok öğrencinin doktora tezini yönetmiştir. Başta Sovyet cumhuriyetleri olmak üzere Türkiye ve Bulgaristan gibi ülkelerdeki ilmî toplantılara çeşitli tebliğlerle katılmıştır. 1966'da katıldığı Türk Dil Kurumu'nun XI. Kurultayı ve Türkiye seyahati hakkındaki itibalarını kaleme alarak "Türk Âlimlerinin Meclisinde" (*Bakı gazetesi*, 13 Ağustos 1966) ve "On Gün Türkiye'de" (*Edebiyat ve İn-*

cesen'et gazetesi, 20 Ağustos 1966) adlarıyla yayımlamıştır. 1947'de Azerbaycan'da devlet desteğiyle gerçekleştirilen Genceli Nizâmî'nin 800. doğum yılı kutlamaları ile daha sonra Fuzûlî'nin 400. doğum yılı törenlerinin düzenlenmesinde de önemli rol oynamıştır.

Klasik Azerbaycan edebiyatını modern metotlarla inceleyen öncü ilim adamları arasında Hamit Araslı çalışmalarının yoğunluğu ve genişliğiyle başta gelir. Özellikle klasik Azerbaycan edebiyatının oluşumu ve gelişmesi; Türkiye, Özbekistan, Türkmenistan ve İran'daki edebî hareketlerle Azerbaycan Türk edebiyatının ilişkileri ve karşılıklı tesirleri onun hayatı boyunca araştırdığı konuların esasını teşkil etmiştir. Bazı şahsiyetler hakkındaki incelemeleri ve metin neşirleri ise özellikle dikkati çekmektedir. Yıllarca el yazmalarıyla meşgul olması, birçok cönk ve şiir mecmuasını elden geçirmesi çalışmalarında sağlam sonuçlara ulaşmasına yardımcı etmiştir. Ancak Sovyet resmî edebiyat anlayışı ve Stalin devrinin baskısı zaman zaman Hamit Araslı'nın eserlerinde de kendini hissettirmiştir.

Eserleri. Hamit Araslı'nın ders kitapları, antolojiler ve Rusça basılan kitapları ile diğer eserleri yetmiş, ilmî makaleleri 300'ü, düzenleyip yayımladığı kitaplar kırkı, redaktörlüğünü yaptığı eserler de eliyi aşmaktadır. Başlıca eserleri şöyle sıralanabilir: **A) Biyografi ve Edebiyat Tarihi.** 1. *Elekber Sâbir'in Heyatı* (Bakı 1936). Seyfullah Şâmil ile beraber hazırladığı küçük hacimli bir biyografidir. 2. *Mirze Feteli Ahundov* (Bakı 1938). 3. *Fuzûlî* (Bakı 1939). 4. *Şairin Heyatı* (Bakı 1940). Genceli Nizâmî'ye dairdir. 5. *Böyük Azerbaycan Şairi Nizâmî Gencevî Heyat ve Yaradıcılığı* (Bakı 1947). Bir önceki eserden daha hacimli bir çalışmadır. 6. *XVII-XVIII. Esrler Azerbaycan Edebiyatı Tarihi* (Bakı 1956). Klasik edebiyat yanında halk edebiyatının birçok yönüyle ele alındığı eserde Köroğlu destanı, Şah İsmâil, Âşık Garip, Kerem ile Aslı gibi halk hikâyeleri ve Tufarkanlı Abbas, Sarı Âşık, Sayad Nova gibi âşıklar hakkında önemli değerlendirmeler yapılmıştır. 7. *Böyük Azerbaycan Şairi Fuzûlî* (Bakı 1958). Müellifin Fuzûlî üzerine hazırladığı geniş çaplı bir araştırmadır. 8. *Âşığı Yaradıcılığı* (Bakı 1960).

Bu eserlerin bir kısmı Rusça olarak da yayımlanmış, Araslı'nın ayrıca Dede Korkut, Fuzûlî ve Tevfik Fikret hakkında doğ-

rudan doğruya Rusça olarak kaleme aldığı bazı çalışmaları da neşredilmiştir.

B) Metin Neşirleri. 1. *Kitâb-ı Dede Gorgud* (Bakı 1939). Dede Korkut hikâyelerinin Latin harfleriyle Azerbaycan'da gerçekleştirilen bu ilk metin neşri, Sovyet rejiminin millî destanları yasaklama siyaseti yüzünden yıllarca yasak kitap olarak kalmış, nihayet 1978'de Kiril alfabesiyle ikinci baskısı yapılabilmıştır. Dede Korkut hakkındaki bazı görüşleri ve metni farklı şekilde okuması, Orhan Şaik Gökçay ile müellif arasında ilmî tartışmalara sebep olmuştur (bk. Gökçay, s. 293-360). 2. *Mehmed Fuzûlî: Eserleri* (Bakı 1944-1961). Fuzûlî'nin eserlerinin ilmî usullere göre hazırlanmış beş ciltlik külliyyatıdır. Son cildi yayımlanamayan bu külliyyat, Hamit Araslı'nın metin neşri alanındaki en önemli çalışmalarından biridir. 3. *Mirze Feteli Ahundov: Eserleri* (Bakı 1938, 1958). Feyzullah Kasımzâde ile birlikte üç cilt olarak planlanan külliyyatın sadece ilk cildi yayımlanabilmiştir. 4. *Molla Penah Vâgîf: Seçilmiş Eserleri* (Bakı 1952, 4. bs. 1968). 5. *Molla Veli Vidâdi: Eserleri* (Bakı 1957). 6. *Gövsî (Kausî) Tebrîzî: Seçilmiş Eserleri* (Bakı 1958). 7. *Hatâî (Şah İsmayıl): Dehnâme* (Bakı 1959). 8. *Elişir Nevâî: Ferhad ve Şirin* (Bakı 1968).

Azerbaycan'da orta dereceli okullarla yüksek okullarda okutulan edebiyat ders kitaplarının yazılmasını bazan tek başına, bazan da bir heyetle birlikte üstlenen Araslı'nın orta okulların beşinci sınıfları için hazırladığı *Edebiyat, Edebiyat Mün-tehabatı* 1936 ve 1938 yıllarından itibaren, sekizinci sınıflar için hazırladığı *Edebiyat, Gedim Edebiyat* ise 1950'den itibaren uzun süre ders kitabı olarak okutulmuştur. Hamit Araslı, devlet desteğinde çeşitli komisyonlara hazırlatılarak neşredilen iki ciltlik *Mühteser Azerbaycan Edebiyatı Tarihi* (Bakı 1943-1944) ve üç ciltlik *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi* (Bakı 1957-1960) adlı kitapların da esas müelliflerinden biridir. Özellikle ilk eserin klasik Azerbaycan edebiyatı bölümünün büyük bir kısmı onun tarafından yazılmıştır.

Başta Ali Şir Nevâî olmak üzere Çağatay şairleri ve eserleri hakkında neşredilmiş çok sayıda makalesi bulunan Araslı bazı şiir ve hikâyeler de yazmış, çocuklar için edebî eserlerden tercüme ve iktibaslar yapmıştır (eserleri hakkında geniş bilgi için bk. M. İbrahimova, *H. M. Araslı: Bibliografiya*, Bakı 1970).

BİBLİYOGRAFYA :

M. İbrahimova, *H. M. Araslı: Bibliografiya*, Bakı 1970; Orhan Şaik Gökay, *Destursuz Bağ Girenler*, İstanbul 1982, s. 293-360; Araz Daşzade, "Hamid Araslı", *Fikir Kârvanı*, Bakı 1984, s. 285-293; Teymur Ehmedov, *Azerbaycan Sovyet Yazıçıları*, Bakı 1987, s. 591-594; Kâmal Abdulla Şaigoğlu Talibzâde, "Eserlere Mûasir Nezer" (H. Araslı hakkında), *Tengid ve Tengidçiler*, Bakı 1989, s. 337-344; Hüseyin Ayan, "Türk İlim Dünyasının Büyük Kaybı: Prof. Dr. Hamid Araslı", *Kardaş Edebiyatlar*, sy. 7, Erzurum 1983, s. 35-37; Abbas Zamanov, "Hamid Araslı", a.e., s. 38-39; "Hamid Araslı", *TK*, sy. 249 (1984), s. 70-71; "Araslı, Hemid Mehemedtağnoğlu", *Azerbaycan Sovet Ensklopediyası*, Bakı 1976, I, 383; "Araslı, Hamid", *TDEA*, I, 150.

YAVUZ AKPINAR

HAMİT AYTAÇ

(bk. AYTAÇ, Hamit).

HAMİYET

(الحمية)

Değerlere yönelik saldırılar karşısında öfkelenme, utanç verici bir işi yapmaktan kaçınma gibi anlamlarda kullanılan ahlâk terimi.

Sözlükte "bir şeyin ateşte kızması, öfkelenme, bir işi yapmaktan kaçınma, himaye etme, kıskanma" mânalarına gelen **hamiyet** ahlâk terimi olarak namus, din, vatan gibi üstün değerleri koruma, bunların saldırıya uğramasından dolayı öfkelenme, savunmak için harekete geçme; insanın kendisine utanç veren bir işi yapmaktan kaçınması; aralarında kan bağı bulunan kimselerde mevcut birbirini koruma duygusu gibi çeşitli şekillerde açıklanmıştır (Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, "hmy" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "hmy" md.; *et-Ta'rifât*, "el-Ĥamiyye" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "hmy" md.; *Kâmus Tercümesi*, "hmy" md.).

Hamiyet kelimesi Feth sûresindeki bir âyette (48/26) iki defa geçmektedir. Hudeybiye Antlaşması'nın söz konusu edildiği bu âyette, antlaşma sırasında müşriklerin müslümanlar karşısındaki inatçı ve uzlaşmaz tutumları "hamiyet" olarak adlandırılmış, ayrıca bunun bir "Câhiliye hamiyeti" olduğu ifade edilmiş, aynı âyette Allah'ın Peygamber'e ve diğer müslümanlara "sekînet" indirdiği bildirilmiştir. Müfessirlerin çoğuna göre hamiyet esas itibarıyla kötü bir sıfat olduğu için Câhiliye'ye, iyi bir sıfat olan sekînet ise Allah'a izâfe edilmiştir (meselâ bk. Râzî, XXVIII, 102; Âlûsî, XXVII, 118). Tefsirlerde sekî-

net hakkında yer alan "sabır, teennî, vakar" gibi açıklamalar bu kelimenin hamiyetin zıddı olarak kullanıldığı kanaatini vermektedir. Nitekim Taberî de sekîneti müşriklerin hamiyetlerine aykırı ve müslümanlara has bir nitelik şeklinde değerlendirebilir (*Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 104).

Mekke müşrikleri, antlaşma metninin baş tarafına besmelenin yazılmasına ve Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğunu belirten ibarenin sözleşmeye konulmasına karşı çıkmışlar, hatta kendi geleneklerine aykırı olarak müslümanların Kâbe'yi ziyaret etmelerine engel olmuşlardı. Söz konusu âyette anılan ve tenkit edilen Câhiliye hamiyeti onların bu haksız tutumlarıyla ilgilidir. Hamiyeti mutlak olarak kötü bir sıfat saymak yerine insanların hamiyetlerini kabartan sebepleri değerlendirmek daha isabetli olur. Nitekim hadislerde bu kelime hem iyi hem de kötü anlamda geçmektedir. İfk hadisesiyle ilgili gelişmeleri anlatan bir rivayette, Sa'd b. Muâz'a öfkelenerek yakışsız sözler sarfeden Sa'd b. Ubâde için Hz. Âişe'nin söylediği, "İbn Ubâde iyi bir insandı, fakat hamiyet onu öfkelenirdi" sözünde hamiyet olumsuz anlamda kullanılmıştır (*Müsned*, VI, 196, 198; Buhârî, "Meğâzî" 34; "Şehâdât", 15; Müslim, "Tevbe", 56). Aynı şekilde Uhud Gazvesi'nin ardından Hz. Ömer'le söz düellosuna girişen Ebû Süfyân'ın övünme ve tehdit dolu sözler sarfetmesinden de "hamiyetü'l-Câhiliyye" diye söz edilir (*Müsned*, I, 288). Bundan dolayı hamiyetü'l-Câhiliyye tabiri "Câhiliye asabiyeti" şeklinde de açıklanmıştır (Kurtubî, XVI, 289; Âlûsî, XXVI, 116). Buna karşılık Resûl-i Ekrem'in haksız bir boşama olayına tepkisini hamiyet kelimesiyle ifade eden hadiste (Ebû Dâvûd, "Talak", 10) bu kavram olumlu bir anlamda kullanılmıştır.

Daha sonraki ahlâk literatüründe ise hamiyet çoğunlukla gazap gücünün yerinde harekete geçmesinden doğan bir erdem olarak görülmüştür. Râgıb el-İsfahânî, öfke duygusu bakımından en ideal insanın yavaş öfkelenip çabuk sakinleşebilen kimse olduğunu belirtirken bu sakinlik ve ağır başlılığın hamiyet ve gayretin öldürülmesi noktasına kadar götürülmemesi gerektiğini de söyler (*ez-Zerî'a*, s. 345). Aynı anlayışı devam ettiren Gazzâlî, hamiyeti kişinin kendi dışından gelen tehlikelere karşı bir tür savunma mekanizması olarak değerlendirir ve bu duygu ile gazap arasında ilişki kurduktan sonra öfke gücü zayıf olan insana hamiyetsiz denildiğini belirterek, "Öfkesi ve

hamiyeti büsbütün kaybolmuş insan gerçekte eksik bir insandır" der (*İhyâ*, III, 167). Aynı düşünür, Feth sûresinde ashabın kâfirlere karşı çok çetin olduklarını bildiren âyetteki (48/39) "şiddet" kelimesiyle, "Onlara karşı sert ol" meâlindeki âyetlerde (et-Tevbe 9/73; et-Tahrîm 66/9) geçen "gılat" kelimesini hamiyet mânasında yorumlar.

Aile, namus, şeref, din gibi üstün değerlerin ancak hamiyet duygusu sayesinde korunulabileceğini düşünen Gazzâlî, namus konusunda kıskanç olmayı da hamiyet içinde mütalaa ederek kıskançlık duygusunu kaybetmenin bir zillet olduğunu, bu zillet için "hunûset" kavramının kullanıldığını belirtir (a.g.e., III, 167). Hamiyet, öfke gücünün akıl ve din ölçüleri çerçevesinde aktif olma halidir. Bu ölçüler içinde davranan insanda öfke gücü hamiyeti gerektiren durumlarda harekete geçer; hilmin yerinde olduğu durumlarda yatıştır (a.g.e., III, 168).

Bu açıklamalar, felsefi ahlâkta gazap gücünün ılımlı ve dengeli noktası için kullanılan "şecaat" terimi yerine geleneksel İslâm ahlâkında hamiyet teriminin kullanıldığını göstermektedir. Nitekim Gazzâlî'den önce Mâverdî de *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* adlı eserinde olumlu bir yaklaşımla ele aldığı hamiyeti şecaat, haklı direniş, namusla ilgili kıskançlık, savunma, hakkını arama gibi nefse ait faziletler arasında saymış ve gerekli olduğu halde hamiyetli davranmamayı bir tür kişilik zaafı olarak değerlendirmiştir (s. 248-249). Mâverdî, toplumsal kaynaşmanın (ülfet) âmillerinden biri saydığı nesep konusunu incelerken daha özel olarak bir akrabalık hamiyetinden de bahsetmiş, aile şefkati ve akrabalık hamiyetinin insanları yardımlaşma ve dayanışmaya yönelttiğini söylemiş, yakın akraba gibi uzak akraba arasındaki hamiyeti de önemli bir dayanışma âmili kabul etmiştir (a.g.e., s. 153).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, "hmy" md.; a.mlf., *ez-Zerî'a ilâ mekârimî's-şerî'a* (nşr. Ebû'l-Yezîd el-Acemî), Kahire 1405/1985, s. 345; *Lisânü'l-'Arab*, "hmy" md.; *et-Ta'rifât*, "el-Ĥamiyye" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "hmy" md.; *Kâmus Tercümesi*, "hmy" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "hmy" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "hmy" md.; *Müsned*, I, 288; VI, 196, 198; Buhârî, "Meğâzî", 34, "Şehâdât", 15; Müslim, "Tevbe", 56; Ebû Dâvûd, "Talak", 10; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 104; Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, Beyrut 1978, s. 153, 248-249; Gazzâlî, *İhyâ*' (Beyrut), III, 167-168; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-'gayb*, XXVIII, 102; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 289; Âlûsî, *Râhu'l-me'âni*, XXVI, 116; XXVII, 118.

MUSTAFA ÇAĞRICI